

АЛЕКСАНДАР ФОТИЋ

СВЕТОГОРСКИ МЕТОСИ У ДОБА ПРВЕ ТУРСКЕ ВЛАСТИ 1383–1403 (ПИТАЊЕ ОПШТЕ КОНФИСКАЦИЈЕ)

Недостатак извора није дозволио да се у науци сасвим усагласе ставови о томе када је и како Света Гора при пут ушла у састав османске државе. Иако то питање додирuje основну тему, оно због многих различитих мишљења неће бити дубље анализирано. Чињеница је да је Солун пао тек 1387. године, али је исто тако сасвим извесно да је читава његова околина била освојена још 1383. године. Најприхватљивијом се чини теза да су се Светогорци већ 1383. добровољно потчинили Османлијама. Ако је до тога дошло и нешто доцније, њихови мање или више удаљени метоси у Солунској и Струмској области несумњиво су били под турском влашћу од 1383. године. Сасвим је вероватно да су Светогорци, због признавања метоха у Пострумљу, које се прво нашло на удару, успоставили одређене односе са Османлијама пре 1383. године.¹

Готово да се ништа не зна ни о томе како су Османлије управљале Светом Гором до 1403. године. Иако се може само нагађати, на темељу потоњег искуства, полуострво је највероватније задржало своју самоуправу без битнијих промена.

Једно од многих питања што се постављају јесте шта се догодило са светогорским метосима. Предмет разматрања ће бити метоси у Солунској и Струмској области, где их је одувек било највише. По страни ће остати они удаљенији метоси, пре свега у српским земљама. Они су тек доцније, и то постепено, улазили у састав османске државе, брзином којом се она ширила. Пошто су 1383. године били ван османских граница, нема разлога

¹ За 1333. опредељују се *N. Oikonomides*, *Monastères et moines lors de la conquête ottomane, Súdost-Forschungen XXXV* (1976) 3, и *V. Demetriadis*, *Atholite Documents and the Ottoman Occupation*, *Moist Athos in the 14th–16th Centuries* (Αθωνικά Σύμπεκτα 4), Athens 1997, 42. Г. Острогорски је неодређен: „око 1386“ (*Г. Острогорски*, *Византија*, издана држава Турског Царства, Из византијске историје, историографије и просопографије (Сабрана дела 3), Београд 1970, 386). У монографији о Хиландару, код М. Живојиновић и П. Христуа стоји 1387 (*Д. Богдановић*, *В. Ј. Трупић*, *Д. Медасковић*, *Хиландар*, Београд 1978, 134; *М. Живојиновић*, *Hilandar in the Middle Ages*, *Хиландарски зборник 7/1989/22: П. Христић*; *Света Гора Атонска*, Историја, начин живота, блага, Београд 1994, 205). Наводе се и друге године, али о томе ће бити речи на другом месту.

да се помишља како су и они били обухваћени тадашњим договором Османлија са Светогорцима. Њихова судбина је, изгледа, зависила од многих других чинилаца, а највише од начина освајања. За разлику од метоха у солунском загеђу, они у Повардарију и Деспотовини доцније нису били признати.

Да би се питање околних светогорских метоха боље осветлило неопходно је прво видети са којим и каквим поселима су манастири уопште дошли под турску власт.

Борба против Турака и општа криза Царства пре, а нарочито после Маричке битке оставиле су тешке последице на манастирску економију. Повећавање старих данака и увођење нових више није било довољно, па је власт била принуђена да после 1371. године спроведе свеобухватну реформу свих манастирских посела. Половина свих манастирских метоха била је тада претворена у провинје. Дуго времена сматрало се да је половина метаха била једноставно „одузета“ манастирима, или „секуларизована“, како су то тврдили В. Мошин и Г. Острогорски. Међутим, П. Јемерл је у новије време довео под сумњу овако одсечно тумачење. На основу пажљиво анализираних извора закључио је да „пронијаризација“ половине посела није значила и одузимање власничких права над земљом, него само одузимање прихода које је доносио тај део метаха. Тај приход је потом држава уступала пронијарима. Како год било, византјски чиновници су пажљиво двојили и омеђили ту половину. Потоњи догађаји наговештавају да су светогорски манастири тим чином заувек лишени половине својих метаха. Тешко да су Османлије вратиле ту половину, мада појединачне уступке не треба искључити. Нареди део онога што се затекло као пронија углавном је претварано у тимар. На крају, поменутоу половину није вратила ни византјска власт после 1403. године, када су Света Гора и читава Халкидикка враћени под њено окриље.²

Из овога следи да су светогорски манастири сачекали Турке са већ преполовљеним метосима.

Потчињавање османској држави сигурно је унегло многе измене у материјалне обавезе светогорских манастира и њихових метаха, мада о томе нема никаквих података. Ипак, не треба очекивати да су оне биле нарочито повећане у то прво, прелазно, време. Још мање треба веровати да су сви светогорски посели били одузети, како се то често у ранијој литератури тврдило, или бар сугерисало. Бројни докази о држању метаха и боље но-

2 О „секуларизацији“ („одузимању“, „експропријацији“), ул. В. Мошин, Акти из светогорских архива, Споменик СКА ХСГ (1939) 164–166; Г. Острогорски, Пронија, Београд 1951, 109–120; *исџил*, Византјиа, вазална држава, 380, 388. Тако су тумачили и многи други за њима (Actes d'Épiphaniou, éd. J. Lefort, Paris 1973, 26, 174). О „пронијаризацији“, тј. „фикализацији“ у корист проније, ул. Actes de Lavta IV, Etudes historiques — actes serbes — compléments et index, par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Paraklissakidou, S. Stiković, Paris 1982, 52–53 (текст П. Јемерла). Његово мишљење прихватио је и Н. Икономидис, који употребљава израз „transformation des biens“ (Actes de Douchétiaton, éd. N. Oikonomides, Paris 1984, 273). Пео проблем проистекао је најпре из тумачења једног дела простагме Манојла II из 1408. године: „... τὰ προνοιακότα τὰ τριάντα τῶν δεσποχίων τῶν τε Αὔρορετῶν ...“ (*Μοшин*, Акти, 165).

знавање општин прилика оповргавају такве тврдње. Неглашња мишљења заснивају се на тумачењима неколико реченица из две простагме, и њих би требало, у мери у којој је то могуће, још једанпут прегрести.

У повељи из 1404. године Манојло II је својаштио Димитрију Вулиоту да Светогорци треба да „поседују своја имања онако како су их поседовали“ у време док је Солун био у његовој власти.³ Из тог навода никако се не може закључити да су им посели у време турске власти били конфисковани (а шта се, и да ли се уопште иза те изјаве нешто друго крило, остаје непознато). У наредби Вулиоту ипак не пише да „врати манастирима земље које су им припадале пре него што су Турци освојили Солун“, нити да светогорски манастири треба да „поново добију имања“ која су поседовали пре освојења, како је то Острогорски у два наврата тумачио. Наведена простагма, међутим, Јемерла није навела на сличне сугестије.⁴

Много веће недоумице проистекле су из друге простагме Манојла II, оне коју је дао Светогорцима 1408. године. Говорећи о томе како су га несрећно време и „неповољне опште прилике“ присилили да наметне нове терете, цар је тачно навео на које време мисли: „не велим баш време кад су ово потпуно узели и [у поседу] држали Турци, већ и време пре тога и после тога“.⁵ Готово сви доцнији истраживачи светогорске историје тол пе-риода, па и Н. Икономидис и Е. Захаријаду, подразумевали су да се „ово“ односи искључиво на метохе, а да термини „узети“ и „држати“ (тј. „имати“) не значе ништа друго него конфискацију. Па ипак, свесни очигледних доказа о поседовању метаха у том периоду, наведени аутори су додали да је Манојлов став „претеран“, и да се не може у потпуности прихватити. Изнета је и хипотеза да је убрзо после конфискације све враћено, под условима који нису познати.⁶ Мислим да се на основу те реченице не може са сигурношћу тврдити да је конфискације било. Прво, зато што је вероватније да се „ово“ односи на целу Манојлову изгубљену територију у најопштијем смислу (Ααββαῖον, поред „узети“, значи и „освојити“). Друго, и ако се прихвати да је реч само о метосима, онда зато што се ту указиваго на Турке као на *επιιδаре* над освојеном облашћу, па у том смислу и над метосима у оквиру ње, а не на Турке као на непосредне власнике метаха. Значи, на исти начин као што је и Манојло био господар те области пре турског освојења.

3 „... ὀφείλομεν εἶπαι αὐτὰ οἱ Αὔρορετῆται ὅπως κερδὸς προεῖχον αὐτὰ ...“ (Γ. Ἀρκαδίος Βατοπαταδίνος, Αὔρορετικὰ ἀνάλεκτα, 15, Βασιλικὴ βιβλιοθήκη τῶν Δοξακίων τῶν Βουδαῖων περὶ Αὔλου Οὐρούς, Γενεύσιος ὁ Παλατιῶς 2 /1918/ 450).

4 Г. Острогорски, Прилог историји имунитета у Византјии, О византјиском феудализму (Сабрана дела, I), Београд 1969, 460; *исџил*, Византјиа, вазална држава, 384; Actes de Lavta, IV, 56 (текст П. Јемерла).

5 Штипан је превод приређивања. Тај део текста у оригиналу гласи: „ὅτι λέγω δὲ τὸν κερδόν, καθ' ὃν εἶς ἀλοκλ'ῶν τὰῦτα εἶδαῖον οἱ Τοορκοὶ καὶ εἶχον, ἀλλὰ καὶ τὸν τοῦτοῦ καὶ τὸν μετέπειτα“ (*Μοшин*, Акти, 165).

6 N. Oikonomides, Le haradi dans l'empire byzantin du X^e siècle, Actes du 1^{er} Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-est Européennes, III, Sofia 1969, 681; *исџил*, Монастири, 3; E. A. Zachariadou, Ottoman Documents from the Archives of Dionysiou (Moussi Athos) 1495–1520, Südost-Forschungen XXX (1971) 2.

Поменућа реченица са почетка Манојлове повеље често се доводила у везу са другим ставом из исте повеље, који је, због нетачног читања једног термина, доскора био сасвим погрешно тумачен. Владимир Мошин је, у свом издавању те простагме, појам „хараџ“ (*харџџив*) прочитао као хор-туџев и превео као „имовина“, чиме је царева реченица добила потпуно други смисао: „пошто смо им поклонили од њихове имовине коју је нама лично даровао велики султан, нека им припадају две трећине“.⁷ Из погрешног читања, наравно, извучен је и погрешан закључак: да је емир Сулејман првобитно „насилно одузео од Светогораца“ њихова „имања“, те да их је Манојло II, после 1403, вратио, мада умањене за једну трећину, коју је задржао за себе. У том, или сличном облику, такво тумачење је дуго времена опстајало у науци.⁸ Међутим, сада је сасвим јасно да се наведени део повеље односи на уступање харача и да се никако не може узети као доказ за конфискацију. У новије време, после упоређивања издатог текста повеље са оригиналом, П. Демерл је исправио ту Мошинову грешку. Треба напоменути да је Н. Икономидис и раније слутно да се ту радило о харачу. Међутим, како пред собом није имао оригиналан текст повеље, он је покушао, наравно неуспешно, да термине *хортуџев* и *харџџив* доведе у међусобну етимолошку везу.⁹

Анализа поменутих аргумената показала је да не постоје докази о општој конфискацији посела светогорских манастира у доба прве владавине Османлија у Македонији (1383–1403). А о томе да је заиста није ни било сведоче бројни примери. Сачувани акти манастира Хиландара (из 1388. и 1392), Кутлумуша (1386), Есфигмена (1388. и 1393) и Пантократора (1392, 1394) несумњиво потврђују да су манастири задржали своје метохе, како на Светој Гори, тако и ван ње, на целом простору од Солуна до Струме. Дешавало се и то да су већ постојећи метоси у том раздобљу проширивани куповином, као у случају Есфигмена.¹⁰

С друге стране, у прилог овим непобитним доказима о непрекинутом поседовању имања говори и чињеница да су манастири у време Бајазита I за своје метохе плаћали разне терете, који су после 1403. године у целисти препуштени византијском цару.¹¹

Све већи број издатих османских докумената из архива светогорских манастира јасно показује да су манастири остали на не тако малом делу

⁷ Мошин, Акти, 166.

⁸ Мошин, Акти, 164–165; В. Ђоровић, Света Гора и Хиландар до шеснаестог века, Београд 1985, 179, 182; *Османогорски*, Пронија, 263–264; *исти*, Византија, вазална држава, 386–388.

⁹ Actes de Lavra, IV, 58; *Oikonomides*, Le harađi, 684–685.

¹⁰ Actes de Chilandar, rubricé par L. Petit et V. Korčadev, Византијскиј Временникъ XVII (1911) Приложене I, 335–340, 342–344, акти 158 и 160 [акта на грчком језику]; Actes de Kulluphis, éd. P. Lemerle, Paris 1988², 141–145, 390–392, акт 38; Actes d'Esphigmeon, 167–177, акти 29–30 (исти примери наведени су и у: *Oikonomides*, Monastères, 4; *Zachariadou*, Othoman Documents, 2); Actes du Rapostator, éd. V. Kravari, Paris 1991, акти 13–19.

¹¹ *Архајџос*, *Ветогорајџџос*, 451. Такав став заузима и П. Демерл (*Actes de Lavra*, IV, 55).

својих посела. Када је Света Гора са Халкидиком враћена Византији (1403–1423), бројни поседи у Пострумљу и на другим местима остали су и даље на турској територији. Лаври је посед у Доксомбу потврђен 1405, док је 1410/11. године емир Сулејман наредио да се исти посед заштити од упада оближњег спахије. Такође, византијски штићеник, принц Орхан, син емира Сулејмана, почетком 1412. године потврдио је манастиру Св. Павла статус тимара за метох који су чинили манастир Св. Богородице Месонисиотисе у Костуру и села што су му припадала. На исти начин метохе је признавао и потврђивао Мехмед I (1413–1421), што се може видети на примеру ватопедских посела.¹² Зашто би се потврђивали и штићили метоси атонских манастира на територијама у османској држави да је коју годину раније извршена било каква општа конфискација?

Посебно интересантан случај везан је за метох Велике Лавре у Писони (Василика, Мала Капамарија). Сасвим је могуће да је спор настао због негдашње „пронијаризације“. Бајазит-бег је својевремено потврдио Лаври *цело* село као метох, иако је манастир раније држао само *половицу*. Ако је то био Бајазит-паша, беглербег Румелије и велики везир, онда је заповест издана пре његове смрти 1421. године. Нешто доцније, Макријани, вероватно ранији пронијар, уживалац половине села у време византијске власти, а тада хришћански спахија, затражио је и добио потврду свог тимара. Лаври оти су 1426. године ипак издејствовали да им се цело село врати, тврдећи да су поднели лажни докази. Из овог случаја, јединог познатог, ако је уопште везан за последнице „пронијаризације“, не би требало извлачити прavigло да су Османлије листом враћале поменуће половине свих метоха. Пре ће бити да је то чињено само у изузетним случајевима.¹³

На крају, уочљиво је да се многи метоси светогорских манастира из времена позније османске власти (XVI–XVII век, па и доцније) налазе у истим селима у којима су били њихови стари метоси, даривани пре више векова од стране хришћанских владара и достојанственика. То показује да је одређени контингент у поседовању постојао, без обзира на промене у величину или начин држања земље. Међу хиландарским поселима, из доба српске и византијске власти потичу посед на Светој Гори, можда метох у Комитиси, те метоси на Провлади, у Корупни и у четири струмска села: Георгили, Купову, Мунухову (Евнухову) и Здравнику, а вероватно и још неки други.¹⁴

¹² *Demetriadis*, Athonite Documents, 43–44, 47; V. Boškov, Ein Nisän des Prinzen Orhan, Sohn Süleyman Celebis, aus dem Jahre 1412 im Athoskloster Sankt Paulus, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 71 (1979) 127–152.

¹³ *Demetriadis*, Athonite Documents, 46–47.

¹⁴ Детаљни пописни дефтер из 1613. године (Варвакапик Аџиџи, İstanbul, TD 723), на странама 1049–1059, даје пописе посела светогорских манастира што су држали 1569. године. Међу многим метосима лако је препознати оне који воде порекло из прелосанског раздобља (о конфискацији и откупу светогорских посела 1569. године, в. А. Фотић, Света Гора у доба Селима II, Хиландарски зборник 9 /1997/ 143–162; J. C. Alexander /Alexandrov

Данас више нико и не помишља на поменуће грчке повеље када је реч о конфискацији или признавању метоха. Штавише, говори се о признавању поседа и пре него што се власт Османлија проширила на Свету Гору, бар у Пострумљу које су Османлије контролисале неколико година пре описале Солуна.¹⁵

Ако општа конфискација није спроведена, то не значи да није било појединачног одузимања одређених поседа. За то је могло бити више одређених разлога: запустелост, вишегодишње неообрађивање, немogućност доказивања права власништва, али и неоправданих: самовоља и злоупотреба локалних органа власти. Питање признавања или непризнавања одређених метоха мора се истраживати и решавати појединачно.

Требало би, такође, нагласити да се оправдање за став о општој конфискацији светогорских имања у доба прве владавине Османлија у светогорском заглављу (1383–1403) не може наћи ни у тадашњим преовлађујућим политичким схватањима. Као мера, конфискација се никако не би могла уклопити у познате оквире османских метода освајања. У првим вековима, те методе су подразумевале делимично прихватање затеченог стања и односа, у већем или мањем обиму, већ према потреби. Тек доцније, прихваћено стање је постепено прилагођавано савим различитим нормама које су Османлије уводиле током процеса грађења своје младе муслиманске државе. Многи примери показују да су килер, цркве и манастири у почетку задржали већи део поседа, наравно у измењеној форми. Гарантоване су им и неке повластице, попут ослобађања од различитих државних даждина. (Многе од тих повластица у доцнијим вековима су укидане, а поседаи одузимани.)¹⁶ Свакако, добар део поседа и повластице нису остављани увек и свим манастирима, али оним највећим и најзначајнијим готово по правили јесу, првенствено због политичких потреба. Како су светогорски манастири

prolos. The Lord Giveth and the Lord Taketh Away: Athos and the Confiscation Affair of 1568–1569, Mount Athos in the 14th–16th Centuries (Αθωνικά Σύμμεττα 4), Athens 1997, 149–200). Попис ливронских метоха (према том дефтеру) дат је у Actes d'Événement, IV, par J. Lefort, N. Oikonomides, D. Parassihyssanidou, avec la collaboration de V. Kravari et H. Mégevél, Paris 1995, 31–32. Познат је и већи део есфирменског поседа, према преводу вакуфнаме из 1569. године (Actes d'Événement, 28). О хиландарским методима уп. Actes de Chilandar, I, par M. Živjilović, V. Kravari, Ch. Ginos, Paris 1998, поглавље: E. Le domaine de Chilandar en 1319, и V. Voškov, Dokumenti Vajazta II u Nilandari (Sveta Gora), Prilozi za orijentalnu filologiju XXXI (1982) 141–143.

¹⁵ E. A. Zachariadou, 'A safe and holy mountain': early Ottoman Athos, Mount Athos and Byzantine Monasticism. Papers from the Twenty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1994, eds. A. Bryer and M. Sinningh, Variorum, Aldershot 1996, 127–128; *Demeitades*, Athonic Documents, 50–51.

¹⁶ Уп. H. Inalcik, 'Od Stefana Dušana do Osmanskog Carstva, Prilozi za orijentalnu filologiju III–IV (1952–53) 47; B. Žurjuev, Хришћани спахиче у северној Србији у XV веку, Годинашњак Историског друштва Босне и Херцеговине IV (1952) 166–168; P. Tringović, Српска црква средином XVII века, Глас САНУ СССРХХ (1980) 72–74; N. Veldicani, Margalit: un timar monastique, Revue des études byzantines XXXIII (1975) 227–255; E. A. Zachariadou, Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery (Setres), Südost-Forschungen XXVIII (1969) 1–12, и на другим местима. О општим карактеристикама османске методе освајања, уп. H. Inalcik, Ottoman Methods of Conquest, Studia Islamica II (1954) 103–129.

несумњиво били у самом врху по свом значају и утицају, нема разлога да се помисли да нису задржали своје метохе и повластице, и то у ширем облику него многи други манастири. Уосталом, тако је било и касније, погле другог потчињавања 1423/4. године.

Aleksandar Fotić

ATHONITE METOCHIA DURING THE FIRST PERIOD OF TURKISH RULE 1383–1403 (THE ISSUE OF GENERAL CONFISCATIONS)

The issue whether the first period of Turkish rule 1383–1403 saw the general confiscation of Athonite *metochia* has been discussed in scholarly circles for a long time. Although aware of the sufficient number of positive evidence relating to the holding of *metochia* (documents from that epoch, and even from later periods), researchers were formerly burdened with the inherited dilemmas originating from two *prostagmai* of Manuel II (from 1404 and 1408). Some of the arguments have been definitely refuted by the correct reading and more consistent interpretation of the charters. Others have been shown not to be genuine indications, let alone sufficient proof of general confiscation. New studies of the Ottoman documents from the Athonic archives also confirm that a certain continuity in the possession of some *metochia* existed, regardless of the change in size and ownership. Moreover, it is believed today that many land estates in Thrace and Macedonia had been confiscated before Mt Athos was incorporated into the Ottoman state. General confiscation, as a measure of central government, would be contrary to the principles of the Ottoman conquering methods of that time, already known in scholarship. Of course, the author does not hold the view that the confiscation of certain estates, justly or unjustly, did not take place.